

Југословенско-мађарска сарадња у области заштите културних добара

ЈОВАН СЕКУЛИЋ

Културна добра југословенског порекла у иностранству, посебно она у суседним земљама, представљају обиман споменички фонд од изузетног значаја за историју и културу целе наше југословенске заједнице. Најстарија међу њима датирају још из раног средњег века, а најмлађа из првог и другог светског рата. Поред великог броја објеката сакралне архитектуре са живописом и богатим збиркама икона и иконостаса, делима наших најпознатијих мајстора барока и класицизма, овај споменички фонд чине и споменици народне архитектуре са покретним етнографским материјалом, грађанска архитектура XVIII и XIX века, као и споменгробља, костурнице и споменобележја из наше новије историје. Две споменичке целине заслужују посебну пажњу — манастир Хиландар у Грчкој и Сентандреја у Мађарској. Милан Кашанин је истакао с правом у својој студији о Јакову Игњатовићу да „нема два места која су више слична него Сентандреја и Хиландар, иако се чини да нису ништа налик. Нигде није српски барок чист као у Сентандреји, ни српски средњи век, кроз византијску и медитеранску културу, жив као у Хиландару. Сентандреја на Дунаву, усред Мађарске и Хиландар на Јегејском мору у Грчкој, јединствена су два грандиозна споменика које је један народ подигао у туђој земљи, ван својих државних и етничких граница”.

Богатство овог културног блага од вишеструког је значаја за нашу југословенску заједницу. Пре свега, то су добра која имају високу уметничку и културноисторијску вредност и самим тим представљају, не само за наше народе, већ и за земље у којима се налазе, врло драгоцену и значајну споменичку баштину. Са друге стране, за нашу земљу ови споменици, поред уметничких вредности, имају и историјски значај. Истовремено представљају и материјална сведочанства многих збивања која данас пружају могућност даљег рада на истраживању и проучавању свих оних података релевантних за историју и културу југословенских народа. Најзад, заштита ове историјске и уметничке баштине од посебног је значаја и за очување националног и културног идентитета наших мањина у суседним земљама.

Нема сумње да су од свих данас очуваних културних добара ван наше земље за историју и културу српског, хрватског и словеначког народа изузетно значајни споменици културе југословенског порекла у Мађарској.

По степену сачуваности и по уметничкој вредности, најбројнија су, свакако, културна добра

српског порекла у Мађарској. Настала су великим делом у време сеобе под патријархом Арсенијем III Чарнојевићем, а сведочанства су, поред осталог, и о кретањима српског живља пре и после ове сеобе. Поред великог броја сачуваних појединачних сакралних објеката, значајан споменички фонд чини и неколико српских насеља у Сентандреји, Стоном Београду, Мохачу и Јегри. Међу њима се до данас најбоље сачувала споменичкоурбанистичка целина у Сентандреји, која, свакако, спада у највреднији споменички комплекс не само за Србију и земљу у целини, већ и за Мађарску. Разумљиво је стога што су већ седамдесетих година XIX века почела прва обимнија истраживања и сакупљања уметничког блага српског порекла из читаве Угарске, почевши од Гаврила Витковића, сина будимског проте Јована, па преко Јаше Игњатовића, најзначајнијег житеља Сентандреје, све до данашњих дана. Поред многих других, о историји Срба и српским споменицима у Мађарској писали су и Радивоје Ковачевић, Павле Васић, Душан Поповић, Вељко Петровић, Милан Кашанин, Дејан Медаковић, Динко Давидов, Сретен Петковић, а са мађарске стране, поред других и Воит Иал и Стојан Вујичић. Међу новијим делима, посебно треба истаћи монографију *Сентандреја* аутора Дејана Медаковића и Динка Давидова.¹

Насељена први пут српским живљем још у XV веку, када ју је, уз остале поседе, угарски краљ Жигмунд даровао српском деспоту Стефану Лазаревићу, Сентандреја је поново ојачана српским живљем крајем XVII века у време сеобе под патријархом Арсенијем III Чарнојевићем. Овај градић на Дунаву, у близини Будимпеште, са кривудаваим улицама и сокацима, старим кућама и седам црквених торњева представља данас не само изузетан споменички амбијент, већ и драгоцен туристички мотив Мађарске. Постављање барокног мраморног Споменкрста на Главном тргу 1763. године од стране сентандрејског Српског трговачког друштва подудара се са градњом и настанком српских профаних грађевина и сакралних споменика у Сентандреји. Тако је на Главном тргу већ 1793. године подигнуто импозантно једносpratно здање српске школе, у којој је од 1811. до 1813. године предавао Јоаким Вујић, књижевник и оснивач српског театра. У њој је од 1827. до 1834. године похађао основну школу и завршио

¹ Дејан Медаковић и Динко Давидов, *Сентандре-ја*, Београд 1982.

први разред гимназије књижевник Јаша Игњатовић. Школа је, на жалост, 1951. године претворена у музеј Ференци Кароља и у њој је данас смештена галерија сентандрејских ликовних уметника породице Ференци. Са градњом српске школе завршавају се већи градитељски и уметнички радови у Сентандреји. Барокна епоха Сентандреје, како закључује Динко Давидов, у исто време је и њена једина епоха пуног живота, бар за српску културу. Тада је све било подређено грађењу и уметности, као у доба настанка ренесансних градова.²

Данас, поред малог броја српских кућа и старог српског гробља, највреднију културну и уметничку баштину у овом јединственом сентандрејском амбијенту чини седам цркава — Саборна или Београдска, Благовештенска, Преображенска, Пожаревачка, Типровачка, Оповачка и Збешка. Прве четири су и данас у власништву Будимске епархије, док су преостале три уступљене другим верским заједницама. У комплексу Саборне цркве у Владичанском двору (Летња резиденција) чува се богат библиотечки фонд, а у малој згради музеја доскора је била изложена драгоцену збирка икона, слика, предмета примењене уметности и архивска грађа.³

Осим Сентандреје, вредну споменичку целину српског порекла у Мађарској представља и манастир Грабовач, чију су првобитну цркву и конач још 1587. године подигли монаси манастира Драговића из Далмације. Садашња црква је из 1736. године, а обнављана је у другој половини XVIII и у XIX веку. Богата манастирска библиотека са великим бројем рукописних књига, манастирска архива и већи број икона и других сакралних предмета чувају се данас у Црквеноуметничкој и научној збирци у Сентандреји.

У власништву Будимске епархије, поред манастира Грабовца и већ поменуте четири цркве у Сентандреји, налази се још 37 цркава, од којих су неке изузетни споменици културе са сачуваним живописом, драгоценим иконама и иконостасима. Црква у Raskevey (Српском Ковину) спада у најстарије од преосталих православних српских храмова у Мађарској. Први пут се спомиње још 1211. године као католичка црква. Опустелу у току турских ратова српски досељеници је преузимају највероватније 1440. године, посветивши је Успењу Богородице. Током XV и почетком XVI века призидане су уз главну цркву још две мање капеле, с источне и западне стране. Вредне су помена и барокна црква у Дунафелдвару из 1787. године, чије је иконе у иконостасу сликао 1801. године познати српски сликар Павел Бурковић, затим црква у Секешфехервару (Стоном Београду), такође барокна, из 1771—1780. године, с иконама Јована Четиревића Грабована и Григорија Поповића из 1776. године, црква у Шиклошу са зидним сликама Христифора Жефаровића, уништеним у пожару почетком XIX века, црква у Баји, барокна грађевина са елементима класицизма и

иконостасом Арсенија Теодоровића из 1793. године, црква Св. Ђорђа у Будимпешти, цркве у Буру, Јегри, Мишколцу, Мохачу, Сегедину и другде. Фонд сакралних објеката српског порекла чини и осам цркава уступљених другим верским заједницама или општинама, као и 13 црквених објеката у рушевинама.

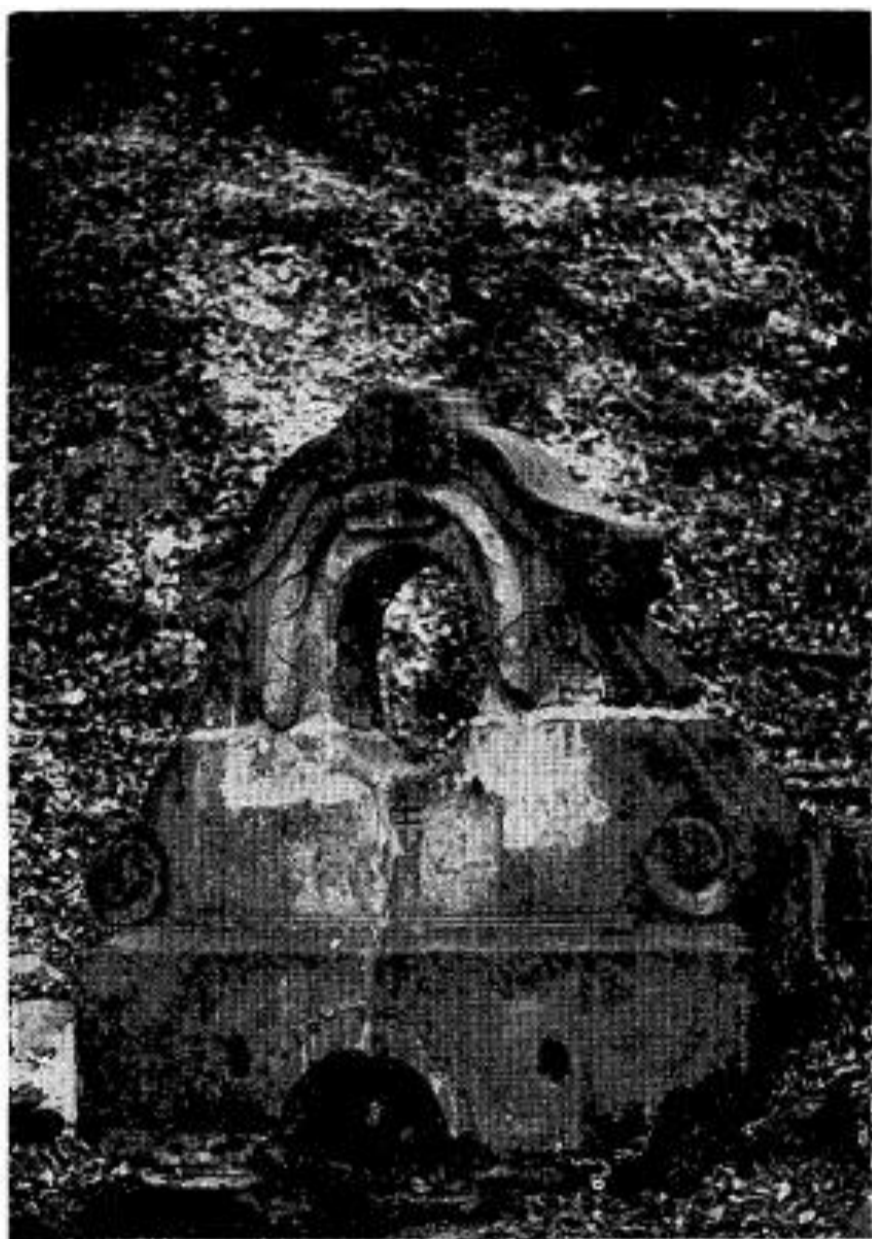
Споменгробља палих српских ратника у првом и другом светском рату у Сегедину, Шиклошу, Секешфехервару, Баји, Вацу, Капошару, Шегеду и др., заокружују, поред споменика народне архитектуре, предмета из области етнографије, библиотечке и архивске грађе, укупну слику историјске и културне баштине српског народа у овој суседној земљи.

Вредну културну баштину у Мађарској, поред споменика српске провинијенције, чине и културна добра значајна за историју и културу хрватског и словеначког народа. Иако још не постоји потпуна евиденција ових споменика, по досадашњим истраживањима чине их, пре свега, поред сакралних објеката, споменици народне архитектуре (куће градишћанских и барањских Хрвата), као и поседи хрватских великаша (Зрињских, Драшковића, и др.), затим споменици словеначке мањине у жупанији Зала и Железној жупанији и споменици материјалне културе Словенаца у Порабљу и музеју у Сомбатхеју, у Мађарској

*

Сарадња одговарајућих установа у Југославији са установама у Мађарској на заједничком истраживању и обради културних добара започела је већ одмах после другог светског рата. Поред већ добре и традиционалне сарадње библиотечких и архивских институција, у ову сарадњу укључиле су се, непосредно после рата, и неке музејске установе из Југославије (Новог Сада, Суботице, Сомбора, Осиека, Вараждина, Мурске Суботе и др.) с одговарајућим установама из Мађарске.

Одржавање и развијање добросуседских и пријатељских односа Југославије и Мађарске били су основа сталног унапређивања сарадње и у области науке, образовања и културе за шта су постојали обострани интереси и реалне могућности. Све израженије жеље и потребе обеју земаља да се и у овој области оствари комплекснија и дугорочнија сарадња нашле су израза у значајној одлуци влада Југославије и Мађарске о формирању посебне Мешовите југословенскомађарске комисије за културну сарадњу.⁴ Сасвим разумљиво да се, користећи се ранијим сазнањима и искуствима, истовремено закључило да се у оквиру ове Комисије формира и посебна Мешовита југословенско-мађарска радна група за заштиту споменика културе од заједничког интереса за обе земље. Тако су се, почев од 1979. године, створили услови да се, за разлику од до тада класичне размене стручњака у оквиру билатералних про-

Сл. 1. „Стара вода“ — извор и ходочаиће
Сентандрејаца, успомена на патријарха
Арсенија III Чарнојевића

Fig. 1. „Stara voda“ (la Vieille Eau), source et lieu
de pèlerinage des habitants de Saint-André, en
souvenir du patriarche Arsène III Čarnojević

грама, прије далеко организованијој и обострано корисној дугорочној и систематски планираној сарадњи већег броја установа заштите културних добара једне и друге земље. Већ те исте, 1979. године, уложени су велики напори стручњака из Југославије и Мађарске да се донесе заједнички програм сарадње у области истраживања, обраде и заштите споменика културе. Програмом се желело да се до 1990. године обухвате у свим областима заштите сва она подручја и теме које су и ранијих година већ биле предмет интересовања и делимичне обраде југословенских и мађарских стручњака. Водило се рачуна и о до тада занемариваном подручју обележавања значајних годишњица, историјских догађаја и личности у једној и у другој земљи. Тако су програмом обухваћене области археологије, непокретних споменика културе, историје уметности, етнографије и народног градитељства, библиотекарства, архивистике и новије историје. У оквиру сваке од ових области планиран је дугорочан програм до 1990. године и краткорочан за период од сваке три године. Краткорочни програм у ствари је основа. (у делу који се односи на заштиту споменика културе) за доношење међудржавних билатералних програ-

ма такође трогодишњих, о сарадњи у области науке, образовања и културе између СИБ-а Скупштине СФРЈ и Владе НР Мађарске. Део програма који се односи на обележавање значајних годишњица (јубилеја) одређених догађаја или личности у Мађарској, односно Југославији, као и на уређивање, обнову или обележавање споментаблама, споменобележјима или споменицима значајних догађаја или личности које нису везане за одређене годишњице или јубилеје, а по оцени једне, односно друге земље, заслужују такав третман, такође је планиран до 1990. године. На бази трогодишњих програма Мешовита југословенскомађарска радна група за заштиту споменика културе доноси сваке године свој заједнички годишњи програм сарадње. Са југословенске стране ову радну групу чине представници три републичка и једног покрајинског завода за заштиту споменика културе (СР Србије, СР Хрватске, СР Словеније и САП Војводине) који су истовремено и одговорни координатори у својим републикама, односно покрајини Војводини.⁵ У циљу што ефикаснијег и потпунијег праћења и извршења свих послова и задатака из програма, почев од 1984. године одређени су са обе стране и носиоци за сваку од већ поменутих седам стручних области.

У реализацији Програма са југословенске стране учествује око тридесет установа из области културе — заводи за заштиту споменика културе, музеји, библиотеке, архиви, одређени институти и друге културне и научне установе, као и Сентандрејски одбор Српске академије наука и уметности у Београду, а са мађарске стране Земаљски инспекторат за заштиту споменика културе⁶ (за област непокретних споменика културе), Национални музеј у Будимпешти, Етнографски музеј, Музеј примењене уметности, Библиотека Сећењи, Земаљски архив Мађарске, Музеј радничког покрета, Црк-

² Д. Медаковић и Д. Давидов, *нав. дело*, 91.

³ На основу посебног споразума из 1979. године између Будимске епархије, Верске комисије Мађарске и Министарства за културу НР Мађарске основана је специфична музејска институција — ЦРКВЕНОУМЕТНИЧКА И НАУЧНА ЗБИРКА која се стара о укупном споменичком фонду српске провинцијенције у Сентандреји. Управник Збирке је познати књижевник и културни радник Стојан Вујичић.

⁴ Прво заседање Мешовите југословенскомађарске комисије за културну сарадњу одржано је од 17. до 19. јагауара 1979. године у Београду.

⁵ За главног координатора са југословенске стране одређен је, по функцији, директор Покрајинског завода за заштиту споменика културе САП Војводине у Новом Саду, а обављање свих стручних и административних послова за потребе југословенског дела Радне групе поверено је Покрајинском заводу за заштиту споменика културе у Новом Саду.

⁶ Област заштите непокретних споменика културе у НР Мађарској није под Министарством за културу, већ под Министарством за грађевинарство и урбанизам Мађарске.

Сл. 2. Кућа Јаше Игњатовића у Сентандреји
 Сл. 3. Спомен-табла на кући Јаше Игњатовића у Сентандреји

Fig. 2. La maison natale de Jaša Ignjatović à Saint-André
 Fig. 3. Plaque commémorative sur la maison de Jaša Ignjatović à Saint-André

Сл. 4. Главни трг у Сентандреји са Благовештенском црквом из 1752. године и Спомен-крстом из 1763. године
 Fig. 4. La place principale de Saint-André, église de l'Annonciation de 1752 et la Croix commémorative de 1763

веноуметничка и научна збирка у Сентандреји, поред још једног броја културних и научних установа у Мађарској. У циљу остваривања одређеног научног интереса у области проучавања и обраде културних добара у Југославији формиран је посебан радни Одбор при Мађарској академији наука у Будимпешти.

*

У досадашњем раду на обради и заштити културних добара, заправо реализацији усвојеног програма почев од 1979. године, постигнути су обострано велики резултати. Учињено је много више и значајније него што би се то могло рећи за било коју другу суседну земљу, када је у питању заједничка сарадња у области истраживања, проучавања, обраде и техничке заштите културних добара од археолошких локалитета и споменика културе до књига и архивске грађе. Међутим, са југословенске стране могло се сигурно учинити и више. Недовољна организациона припремљеност већ у самом старту, промене главног координатора, спор и сложен поступак око договарања, усаглашавања и верификовања југословенског дела програма од стране три републике и једне покрајине, посебно у периоду до 1984. године, донекле су умањили ефикасност рада, како у реализацији програма у оквиру стручних области, тако и у обележавању значајних личности и догађаја од интереса за нашу земљу у Мађарској. Посебан проблем представљала је и неусаглашеност међудржавних трогодишњих програма сарадње у области науке, образовања и културе СИВа Скупштине СФРЈ и Владе НР Мађарске у области заштите споменика културе са краткорочним, трогодишњим, програмима Мешовите радне групе за заштиту споменика културе. Па ипак, и поред свих ових тешкоћа и проблема, и у овом периоду остварени су први значајнији резултати у реализацији програма заштите. С друге стране, овај ранији временски период коришћен је много више у обезбеђивању свих оних услова (организационих, методолошких, техничких, материјалних и других) који данас омогућавају несметану реализацију уговорених тема и акција као и програма обележавања значајних догађаја и личности.

Почев од 1984. године захваљујући, пре свега, изузетним напорима чланова Мешовите радне групе за заштиту споменика културе, учињен је значајан напредак. Савладане су углавном све слабости и недостаци који су ометали ефикасну и рационалну организацију и постизање правих резултата. Таква оцена најбоље се одражава у новом Програму сарадње у области науке, образовања и културе између СИВа Скупштине СФРЈ и Владе НР Мађарске за 1986, 1987. и 1988. годину, у коме је први пут у потпуности обезбеђена реализација програма Мешовите радне групе за заштиту споменика културе за те године. У свим

областима, у којима је, мањевише, и у раном послератном периоду долазило до непосредног контакта и сарадње југословенских и мађарских стручњака, кренуло се далеко организованије и успешније.

У области археологије, после обостраног усаглашавања, утврђене су теме на којима ће дугорочно заједнички радити наши и мађарски стручњаци и започеле припреме за њихову постепену реализацију. У обради теме „Новчани промет римских војних логора провинције Доња Панонија" са југословенске стране, поред Војвођанског музеја у Новом Саду, учествоваће и институције из Загреба и Осијека, а са мађарске стране Национални музеј у Будимпешти. Војвођански музеј у Новом Саду и Национални музеј у Будимпешти водиће и тему „Корпус археолошких налаза са подручја САП Војводине из раног средњег века" (Аварски корпус). Планира се обрада аварског материјала откривеног на локалитетима у Војводини у циљу издавања Зборника. Још две теме ангажоваће археологе на њиховом заједничком проучавању и обради: „Тврђаве и насеља средњег века" и „Археолошка истраживања у југозападној Панонији". Прву тему радиће сарадници Археолошког института у Београду и Националног музеја у Будимпешти. Резултат треба да буде издавање заједничке студије о тврђавама и насељима у средњем веку на тлу Југославије и Мађарске. Друга тема — „Археолошка истраживања у југозападној Панонији" ангажоваће истраживаче из СР Словеније и жупаније Зала у Мађарској, сараднике Филозофског факултета у Љубљани и мађарског Гечејског музеја у Zalaegersegy.

Програмом су, поред издавања заједничких публикација и студија, предвиђене и изложбе као један од значајних видова сарадње у мањевише свим областима, од археологије, непокретних и покретних културних добара до етнографије и новије историје. Тако се очекује да ће и у области археологије током наредних година бити организована изложба „Челарево" у Мађарској, у организацији Војвођанског музеја у Новом Саду и изложба „Аквинкум — римско доба" у Југославији, у организацији Историјског музеја у Будимпешти.

Истраживање, проучавање, обрада и техничка заштита непокретних културних добара, без сумње, представљају суштинско обележје рада на заштити споменика културе, без обзира о којој се земљи ради. Угроженост са једне и историјска и уметничка вредност споменичког објекта или целине са друге стране, два су основна критеријума која утичу на приоритет програмирања сваке службе заштите споменика културе. Стога није случајно да се у програмима организација заштите и у Југославији и у Мађарској, непосредно по њиховом формирању, нашао већи број било појединачних објеката или споменичких целина које су захтевале прве и неодложне конзерваторске интервенције, независно од тога колики је у том

тренутку био, или уопште постојао, стручни или научни интерес друге земље. Тако су, примера ради, у Србији, већ одмах после рата отпочела обимна и сложена археолошка ископавања и конзерваторско-рестаураторски радови на Београдској тврђави, средњовековним комплексима у Смедереву и Голупцу, у Војводини на тврђавама у Бачу, Илоку, затим у Арачи, ГрадиниДомбо, у Хрватској на тврђави у Вараждину, Чаковцу, тврђави Озаљ, дворцу Ердеди у Јастребарском, у Словенији на једном броју објеката народне архитектуре, итд. Са друге стране, и Земаљски инспекторат за заштиту споменика културе у Будимпешти такође је у том истом послератном периоду, пре доношења заједничког југословенскомађарског програма истраживања и заштите споменика културе, поред многих других радова, изводио и заштитне радове и на једном броју споменика српске провинијенције, пре свега стога што су ти споменици представљали значајну уметничку и културну баштину у самој Мађарској, а истовремено били и врло много угрожени. Тако су, на пример, изведени комплексни радови на цркви Св. Николе у Јегри, укључујући и радове на иконостасу, затим радови на конзервацији и рестаурацији архитектуре и иконостаса Арсе Теодоровића у цркви Св. Николе у Баји, архитектонски радови на црквама у Српском Ковину и Шиклошу, као и радови на уређењу фасада цркве Св. Ђорђа у Будимпешти, Св. Николе у Сегедину, Пожаревачкој, Преображенској, Благовештенској и Саборној цркви у Сентандреји.⁷ Радови на Благовештенској цркви били су комплексног карактера, јер су, поред уређења фасаде и архитектуре цркве, обухватили и обраду и презентацију ентеријера. Данас је то мала галерија будимског сликара Михајла Живковића у којој су, поред његовог каснобарокног иконостаса који, по Динку Давидову⁸ нимало не одступа пред радовима Арсе Теодоровића, на слободним зидним површинама у цркви изложене и иконе са његовог иконостаса из цркве у Балашађермату у северној Мађарској.

Имајући у виду изузетан историјски и уметнички значај ових споменика културе, пре свега, за земље у којима се они налазе, а исто тако и проширени стручни и научни интерес југословенских и мађарских стручњака у даљим истраживањима, проучавањима, обради и заштити ових добара, усвојен је и за ову област дугорочан програм рада, такође до 1990. године. Њега, пре свега, карактеришу четири основне заједничке програмске оријентације: а) консултације стручњака обе земље на објектима на којима се изводе конзерваторско-рестаураторски радови, а који су од интереса за једну, односно другу страну; б) рад у документационим центрима институција заштите у Југославији, односно Мађарској; в) компаративна проучавања споменика културе на самом терену и г) учешће стручњакаконзерватора у радовима на техничкој заштити

одређених културних добара у Мађарској, односно Југославији.

Заједничке консултације југословенских и мађарских стручњака већ су обављене на појединим споменицима културе на којима радове изводи мађарска служба заштите (манастир Грабовац, црква у Ráckevegy) као и на споменицима у Југославији (Бач, ГрадинаДомбо, Арача). Овај вид сарадње сигурно ће се временом проширити и на друге споменике, како у Југославији, тако и у Мађарској, с обзиром да је врло тешко организовати рад југословенских, односно мађарских стручњакаконзерватора на техничкој заштити ових добара. Ово, пре свега, због тога што за учешће стручњака које разумљиво тражи дужи боравак на споменику културе (без обзира да ли се ради на обнови архитектуре или конзервацији живописа) није обезбеђено потребно време ни у програму заштите непокретних културних добара, а ни непосредном разменом стручњака у оквиру институција заштите.⁹ Примера ради, досадашњи рад сликараконзерватора из Србије на формирању документације и испитивачким радовима на живопису у цркви у Ráckevegy (Српском Ковину) то најбоље илуструје: са 5—6 дана, колико се такав рад планира програмом, свакако се ништа озбиљније не може учинити.

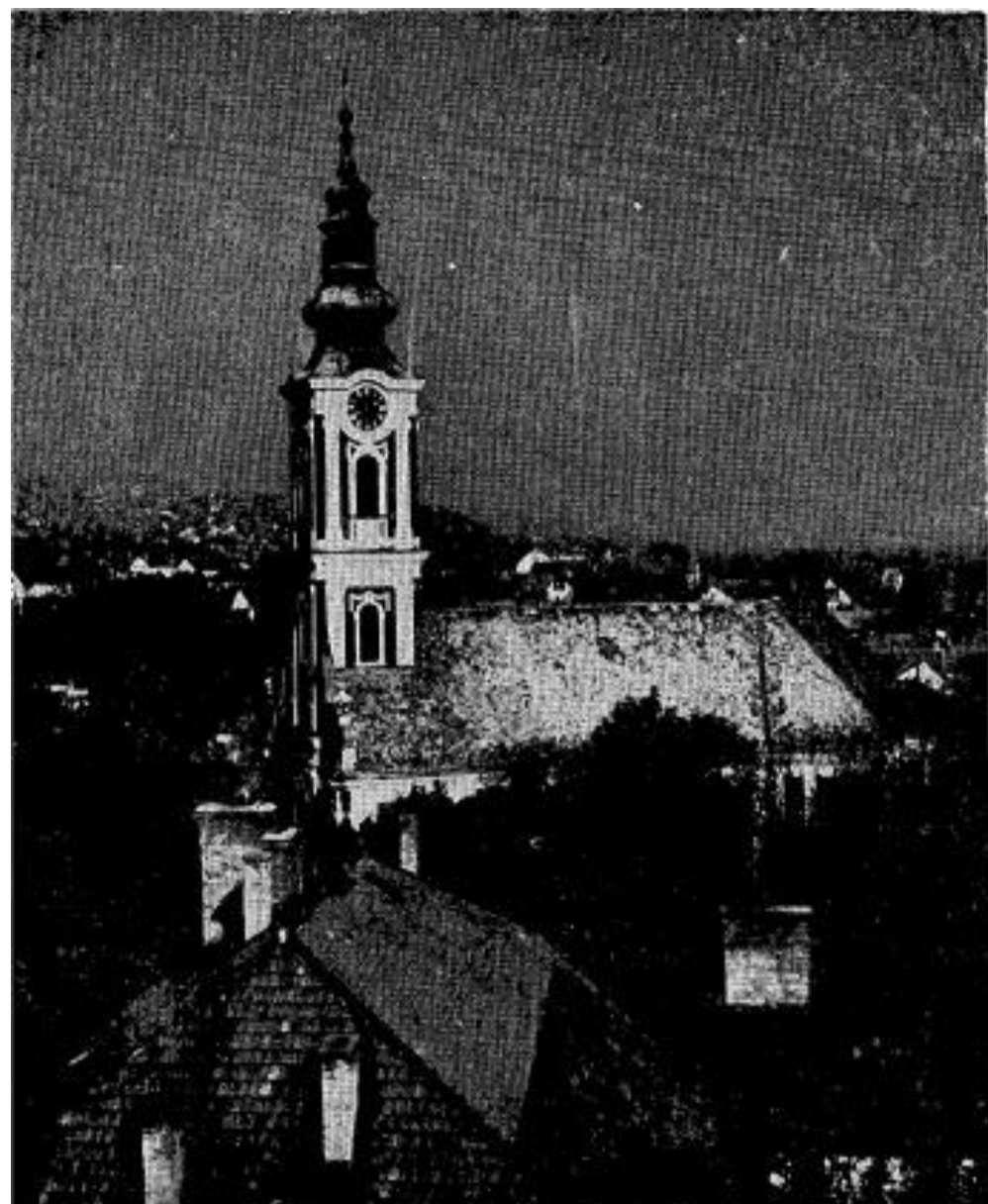
Поред већ поменутог вида сарадње у форми консултација који ће се са обе стране и даље развијати и унапређивати, један од облика сарадње је и рад југословенских стручњака у Земаљском инспекторату за заштиту споменика културе и другим институцијама у Мађарској на прикупљању одређених података и друге архивске и техничке документације о споменицима у Југославији, а исто тако и рад мађарских стручњака у установама заштите у Југославији ради прикупљања података о споменицима културе у Мађарској. Програмом је тако, поред осталог, предвиђено да сарадници из СР Србије раде на прикупљању података о тврђави у Голупцу и средњовековним споменицима у Подунављу и његовом залеђу, а сарадници из САП Војводине на прикупљању података о развоју насеља у Војводини и споменицима у Подунављу и његовом залеђу, а сарадСР Хрватске и СР Словеније радити на прикупљању података о споменицима културе који се налазе на подручјима ових република.

У оквиру програма компаративног проучавања споменика културе на самом терену, са-

⁷ Неки од ових радова на црквама у Сентандреји извођени су и у току реализације усвојеног Програма сарадње (Благовештенска црква, Саборна црква).

⁸ Д. Медаковић, и Д. Давидов, *нав. дело*, 132.

⁹ За период од 1986. до 1988. године одређено је за ову област време од само 240 дана, заправо 80 дана годишње, како за извршење програма Југославије (СР Србије, СР Хрватске, СР Словеније и САП Војводине) и Мађарске, тако и за непосредну сарадњу.

Сл. 5. Саборна (Београдска) црква у Сентандреји из 1756—1764. године

Fig. 5. Église cathédrale (belgradoise) de Saint-André de 1756—1764

Сл. 7. Црква манастира Грабовца из 1736. године

Fig. 7. Église du monastère de Grabovac, bâtie en 1736

Сл. 6. Монументални портал Саборне цркве у Сентандреји са грбом Будимске епархије

Fig. 6. Portail monumental de l'Église cathédrale de Saint-André comportant les armoiries de l'Éparchie de Buda

Сл. 8. Црква у (Српском Ковину) Rackeve-у из XV века

Fig. 8. Église de Srpski Kovin (Rackeve) du XVe siècle

радници из СР Србије вршиће проучавања цркава и архитектонске пластике на споменицима са краја XII века у Мађарској да би утврдили паралеле са српским споменицима из истог периода, сарадници из Војводине радиће на проучавању дубореза и украса на иконостасима из XVIII века, сарадници из СР Хрватске проучаваће архитектуру и инвентар у црквама у Bocskobody, Баји, местима Batya, Harvatlovo, Kophaza, Kôkeny, Lakocsa, Nameti, Ortilos, Persznye, Szentpeterfa, Tofszantmarton, Totyjfalu, затим архитектуру и инвентар на поседима хрватских великаша (Зрињски, Драшковићи, и др.), као и проучавање архитектуре и инвентара цркава и самостана павлинског реда у Мађарској; сарадници из СР Словеније проучаваће средњовековну архитектуру и црквени инвентар у Мађарској ради изналажења паралела за студију о средњовековној словеначкој архитектури и примењеној уметности, а проучаваће и етнолошке споменике словеначке мањине и жупанији Зала и Железној жупанији у Мађарској.

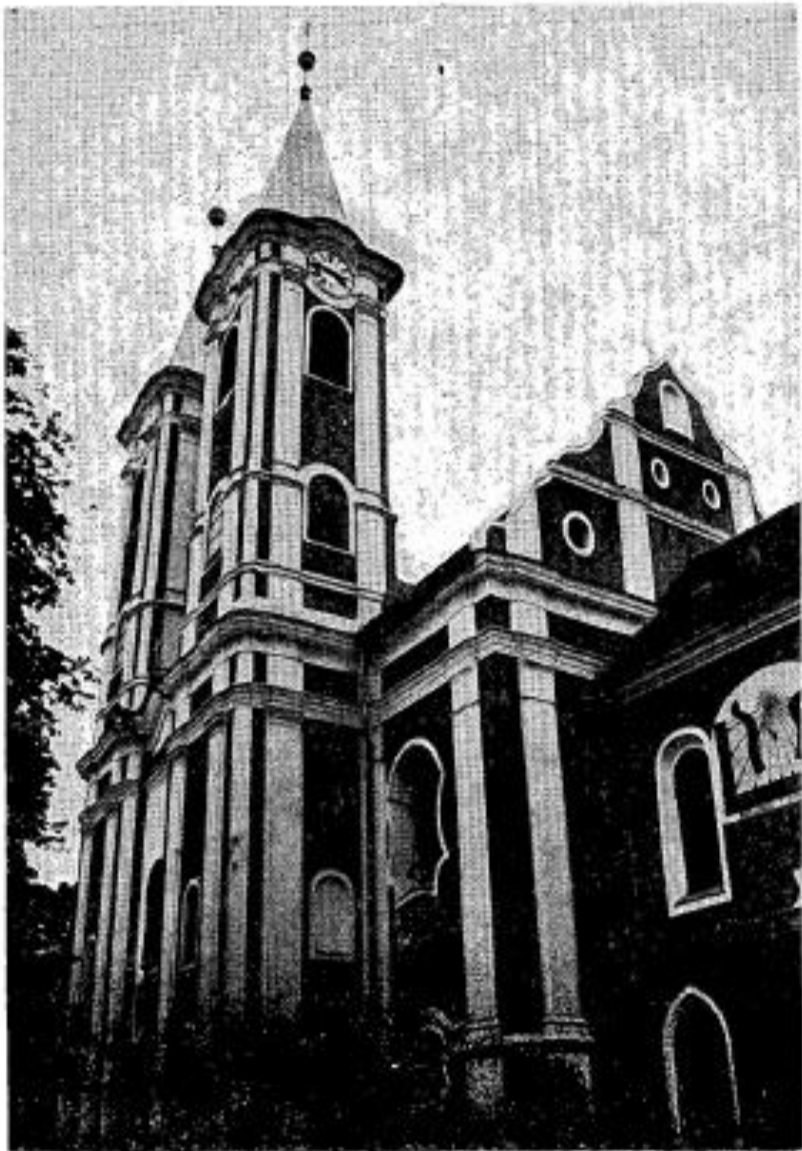
Извођење радова на санацији и обнови архитектуре и чишћењу и конзервацији живописа због карактера ових послова, вероватно ће у Југославији и даље вршити само југословенски, односно мађарски конзерватори у Мађарској. С друге, пак, стране, конзервацију и рестаурацију уметничких предмета, библиотечке и архивске грађе могуће је вршити и преношењем овог фонда у одређене конзерваторске центре у Југославији, односно Мађарској. Нека ранија, а и садашња, искуства у том смислу већ су потврдила ову праксу као успешну и корисну. У Галерији Матице српске у Новом Саду, још 1973. године, обављена је конзервација једног броја престоних икона из цркава у Дунафелдвару, Дунајвароши, Raskevey (Српском Ковину), затим икона из цркве Св. Ђорђа у Будимпешти и Преображенске и Пожаревачке цркве у Сентандреји. Управо је у току организација посла на конзервацији и обради икона с иконостаса цркве у Дунафелдвару у конзерваторској радионици Покрајинског завода за заштиту споменика културе у Новом Саду.

Поред већ поменутих сакралних објеката српске провинијенције на којима је мађарска служба заштите изводила радове до 1979. године, у току су и завршни радови на конзервацији зидног сликарства цркве манастира Грабовца и цркве у Секешфехервару (Стоном Београду), а у плану су радови на архитектури цркве у Raskevey (Српском Ковину) и цркве у Дунафелдвару. Међутим, и поред напора које чини мађарска служба заштите да у своје редовне, годишње и средњорочне програме уноси и споменике културе српске провинијенције, још увек није у могућности да шире и комплексније организује и изводи радове на техничкој заштити појединих значајних сакралних објеката или целина српског порекла, а посебно радове на уређењу и презентацији спо-

меничког комплекса Саборне цркве у Сентандреји. Поред Пожаревачке, Преображенске и Благовештенске цркве, споменичка целина Саборне цркве у Сентандреји, без сумње, представља изузетну историјску и споменичку вредност и од посебног је значаја за историју и културу српског народа. Програмом заштите још 1979. године планирана је обнова и проширење постојеће мале зграде Музеја црквене уметности која се налази у комплексу Саборне цркве.¹⁰ Међутим, цео споменички комплекс Саборне цркве тражи да се паралелно са овом изградњом отворе и други, неопходни и неодложни, радови у оквиру ове целине, а пре свега, радови на техничкој санацији и уређењу зграде Владичанског двора. У овом, данас угроженом, објекту смештена је обимна и драгоценна библиотека Будимске епархије, после библиотеке манастира Хиландара; највећа и најзначајнија српска библиотека ван граница наше земље. Дугогодишње антажовање стручњака библиотекара и конзерватора Народне библиотеке Србије и Библиотеке Матице српске из Новог Сада, као и Архива Србије и његових конзерватора и архивиста на обради и техничкој заштити библиотечког и архивског фонда у Сентандреји може бити узалудно, уколико се у што скоријем времену не остваре услови (изградњом зграде Музеја и санацијом и уређењем Владичанског двора) за ситуран смештај и трајно чување и излагање овог, већ сређеног и конзерваторски заштићеног, значајног и драгоценог споменичког фонда.

Црква Успења Богородице — Саборна црква најмонументалнија је црква српског порекла у Мађарској. Када су средином XVIII века почеле да се подижу остале сентандрејске цркве и када се видело да ће постојећа Саборна црква бити нижа и мања од осталих, отпочела је 1756. године градња нове, велике цркве и завршена 1764. године. Иконостас у Цркви сликао је познати сликар из Новог Сада Василије Остојић. Његов иконостас нестручно је премазан крајем XIX века. Мађарска служба заштите недавно је извела само радове на обнови фасаде цркве, док се у ентеријеру за сада не планирају никакви радови, због чега је црква и затворена за посетиоце. Саму, пак, цркву и зграде Музеја и Владичанског двора већ годинама угрожава дивље растиње и запуштена и прегуста стабла дрвећа, „шума“ која све више повећава влажност у овим објектима. Општем утиску запуштености доприноси и годинама неодржавана и рунирана зидана ограда која са свих страна затвара овај споменички комплекс.

Споменичка целина Саборне цркве у Сентандреји, за разлику од других појединачних сакралних објеката српске провинијенције у Мађарској, сигурно пружа широке могућности учешћа и југословенских стручњака и конзерватора у етапној, али континуираној, реализацији заједничког програма комплексног уређења и презентације овог изузетно значајног спо-

Сл. 9. *Máriagyűd* (Маријагуд), крај Шиклоша — барокизирана протестантска црква с готичким елементима у апсиди

Fig. 9. *Máriagyűd*, près de Siklós — église baroquisée aux éléments gothiques dans l'abside

Сл. 10. Фрањевачки самостан са црквом у Баји, из 1728. године

Fig. 10. *Couvent franciscain et son église à Baja*, bâtis en 1728

меничког амбијента. Програмом заштите већ је остварено учешће библиотекара и архивиста из СР Србије и САП Војводине на обради и конзервацији библиотечких и архивских фондова у Сентандреји. Сарадњу би требало продужити и на друге стручњаке и конзерваторе из СР Србије који би учествовали у уређењу зидних површина, рестаурацији постојећег зидног сликарства и, пре свега, чишћењу иконостаса од постојећег премаза у цркви, затим у изради пројекта санације и комплексног уређења зграде Владичанског двора, уз паралелно извођење најнужнијих интервенција на овом објекту (кровном покривачу, олуцима, затварању пукотина и др.), као и у изради пројекта хортикултурног уређења дворишта и пројекта презентације целог комплекса, укључујући и решење проблема постојећег оградног зида.

Тако би се, упоредо с обновом и проширењем зграде Музеја, извели и сви други неопходни радови у овој целини и тиме остварили услови да се на адекватан начин чува и презентира споменичко благо Сентандреје. Променила би се тако, за сада, доста тужна слика овог изузетног споменичког амбијента. С друге стране, био би то прави и пуни допринос даљем остварењу сарадње кроз учешће свих

профила стручњака из једне, односно друге земље, у радовима на техничкој заштити већих и значајнијих споменика културе или споменичких целина у Мађарској и Југославији, разуме се, када за такав вид сарадње постоји интерес једне, односно друге стране.

За разлику од других, музејски стручњаци су са извесним закашњењем отпочели реализацију заједничког програма рада на евидентирању, проучавању, обради и публиковању музејске грађе која се чува у музејима једне и друге земље. Па ипак, и у овој области су и пре доношења Програма сарадње у области истраживања и заштите споменика културе, заправо у периоду до 1979. године остварене неке од значајних акција, од којих, свакако, треба поменути изложбу „Иконе српских цркава у Мађарској“ приређену 1973. године у Новом Саду и Београду.¹¹ На овој изложби први пут су при-

¹⁰ Пројекти за обнову и проширење овог објекта завршени су 1985. године. Очекује се да радови на објекту отпочну у 1987. години.

¹¹ За изложбу је био припремљен мањи каталог са текстовима Д. Давидова, Л. Шелмић и Љ. Живковић, као и изванредна студија Д. Давидова. *Иконе српских цркава у Мађарској*, Нови Сад 1973.

Сл. 11. Црква Св. Николе у Језри, из 1785—1799. године

Fig. 11. Eglise Saint-Nicolas de Jezgra, datant de 1785—1799

Сл. 12. Иконостас цркве Св. Николе у Језри,
дуборез рад Николе Јанковића

Fig. 12. Iconostase de l'église Saint-Nicolas de
Jezgra, sculpture sur bois due à Nikola Janković

Сл. 13. Црква Св. Николе у Баји, из 1775. године
Fig. 13. Eglise Saint-Nicolas de Baja, bâtie en 1775

Сл. 14. Барокна црква Св. Јована Крститеља у Секешфехервару (Стоном Београду), из 1771—1780. године

Fig. 14. Saint-Jean-Baptiste de Szekesferhvar (Stoni Beograd), église baroque bâtie en 1771—1780

казана дела наше уметности XVIII и XIX века која се налазе у сакралним објектима српске провинијенције у Мађарској.

Програмом заједничке међумузејске сарадње, чија је реализација почела у 1985. години, обухваћен је рад на проучавању и истраживању предмета сакралне примењене уметности од XI до XVIII века и узајамних утицаја Србије, Хрватске и Словеније са једне и Мађарске са друге стране, као и обрада појединих, специфичних, тема, као што су „Српско рано и каснобарокно сликарство“, „Хуманизам и ренесанса у доба Матије Корвина“, и др. Радиће се и на компаративном проучавању примењене уметности XI—XVI века са посебним освртом на златарство у Хрватској и Мађарској, као и цистерциске архитектуре у Словенији и Мађарској. Програмом се предвиђа и издавање заједничких каталога збирки у музејима, црквеним и приватним збиркама, као и организовање изложби. Тако је, поводом стогодишњице смрти Катарине Ивановић, прире-

ђена 1983. године у Секешфехервару (Стоном Београду), у сарадњи са Народним музејем у Београду, изложба њених слика из фонда овог музеја, а у Сентандреји је, у 1986. години, у галерији Уметничке колоније била приређена изложба Српске православне црквеноуметничке и научне збирке Епархије будимске „Икона и графика“. На изложби је било презентирано око 70 експоната, претежно графичких листова и икона од XVI до XIX века. У марту 1987. године, у Националном музеју у Будимпешти отворена је изложба Народног музеја из Београда „Лепенски вир“.

Споменици народног градитељства и етнографско наслеђе у целини, модернизацијом живота, свестраним прогресом, урбанизацијом насеља и брзим, свакодневним, променама све је више угрожено и изложено пропадању и нестајању. Стога се заштити народне архитектуре и етнографском покретном наслеђу, у последњих неколико деценија у свим земљама почела да указује посебна пажња и брига у

Сл. 15. Sellye (Шеље), жупанија Барања, барокни дворца породице Драшковић, из XVIII века

Fig. 15. Palais baroque de la famille Drašković à Sellye, joupa de Barania, bâti au XVIIIe siècle

националним институцијама заштите и многим међународним организацијама.¹² Са друге стране, заштита овог споменичког фонда, за разлику од археолошких локалитета и споменика средњовековне сакралне и фортификационе архитектуре која се може чувати и презентовати и у рушевинама, изузетно је деликатна и у методолошкотехнолошком поступку представља врло сложен процес, без обзира да ли се ради о црквобрвнари, старом конаку, воденици или стамбеним објектима сеоске или маловарошке архитектуре.

Југословенски и мађарски стручњаци посебно су заинтересовани за сарадњу у области етнологије и стога што постоје дуготрајни међусобни утицаји култура оба народа у овој области. Примера ради, утицаји Јужних Словена виде се у уношењу одређених елемената у народну уметност Мађара — у ћилимарству (српски вез — „râcz varrâs”), сликању икона, резбарењу маски Бушова, употреби златних и сребрних нити у везу, и др. Осим тога, не треба губити из вида да је рад у овој области посебно значајан са становишта живота нацио-

налних мањина у Мађарској, односно Југославији.

Поред заједничког рада на компаративном проучавању народне уметности и етнопаркова, као и обраде и проучавања предмета материјалне културе у музејима, пре свега оних који се везују за наше мањине у Мађарској, односно мађарске у Југославији, Програмом су предвиђене и обрада посебних тема, као и организација изложби. Као посебне теме са југословенске стране планирају се акције на проучавању материјалне културе Словенаца у Порабљу и музеју у Сомбатхеју и народне ношње, текстила, кућа, окућница и ентеријера кућа и намештаја код барањских Хрвата, док мађарски етнологичари планирају рад на обради материјалне културе сикулских досељеника из Буковине и народног градитељства у Војводини и Хрватској. Досадашњи рад југословенских и мађарских етнолога већ је дао низ значајних

¹² При ICOMOS-у је 1977. године формиран посебан Међународни комитет за народно градитељство.

резултата. Поред осталог, током 1984—1985. године размењене су и етнографске изложбе: „Народна уметност у Мађарској”, приређена у Загребу, Љубљани, Београду и Новом Саду, и „Народна уметност у Југославији” приређена у Дебрецину, Мишколцу и Будимпешти. Етнографски музеј СР Словеније у Љубљани и Етнографски музеј Мађарске у Будимпешти планирају у 1987—1988. години размену изложби „Ваневропски експонати”.

Нема сумње да су у области библиотекарства и архивистике, захваљујући већ много раније успостављеној сарадњи одговарајућих институција из Југославије и Мађарске и непосредној размени њихових стручњака, остварени далеко већи резултати него у свим другим тематским областима.

У Владичанском двору у Сентандреји смештене су четири веће библиотечке целине: Библиотека Арсенија Стојковића, Библиотека Георгија Зупковића, Библиотека Будимске епархије са неколико мањих библиотека и Библиотека манастира Грабовца. Данас у овим библиотекама има око 20.000 књига и готово 10.000 свезака периодике. Заједнички рад сарадника Народне библиотеке из Београда и Библиотеке Матице српске из Новог Сада на обради (сређивању, инвентарисању, каталогизацији) и конзервацији овог обимног и драгоценог споменичког фонда започео је још 1980. године, непосредно по доношењу Програма сарадње у области заштите споменика културе Југославије и Мађарске. Иако су неке акције на заштити овог библиотечког фонда започеле још 1969. године, тек за последњих шест година постигнути су виднији резултати. Извршена је, пре свега, конзервација и ревизија све четири библиотечке целине и начињен инвентар библиотека Арсенија Стојковића, Георгија Зупковића и манастира Грабовца. Приводи се крају и инвентаризација библиотеке Будимске епархије. Очекује се да се у 1987. години заврши и каталошкобиблиографска обрада библиотека Будимске епархије и Георгија Зупковића. Очекује се у 1988. години завршетак свих потребних припрема за штампање прва два тома каталога (Каталога Библиотеке Будимске епархије и Каталога Библиотеке Георгија Зупковића) у заједничком издању Народне библиотеке у Београду, Сентандрејског одбора Српске академије наука и уметности у Београду и Црквеноуметничке и научне збирке у Сентандреји. Национална и свеучилишна библиотека Хрватске у Загребу и Покрајинска ин штудијска књижница у Мурској Соти у Словенији, наставиле су, по доношењу Програма сарадње у области заштите споменика културе, већ много раније успостављену сарадњу са одговарајућим библиотекама у Мађарској, пре свега, на инвентарисању и каталогизацији библиотечких фондова значајних за ове две наше републике, као и размену стручних и научних публикација из области библиотекарства. Са мађарске стране, Национална библиотека Се-

Сл. 16. Икона из цркве у Бери, XVII век

Сл. 17. Кандило, сребро, дело српског уметника из XVIII века, из епископске збирке у Сентандреји

Fig. 16. Icône de l'église de Gyer, XVIIe siècle

Fig. 17. Veilleuse en argent, due à un artiste serbe du XVIIIe siècle, collection épiscopale de Saint-André

чењи у Будимпешти свој програм у Југославији остварује кроз обраду библиотечких фондова Народне библиотеке у Београду, Библиотеке Матице српске у Новом Саду, и Националне и свеучилишне библиотеке у Загребу у циљу истраживања „Хунгарике“ и размене искустава на истраживању појединих области у библиотекарству.

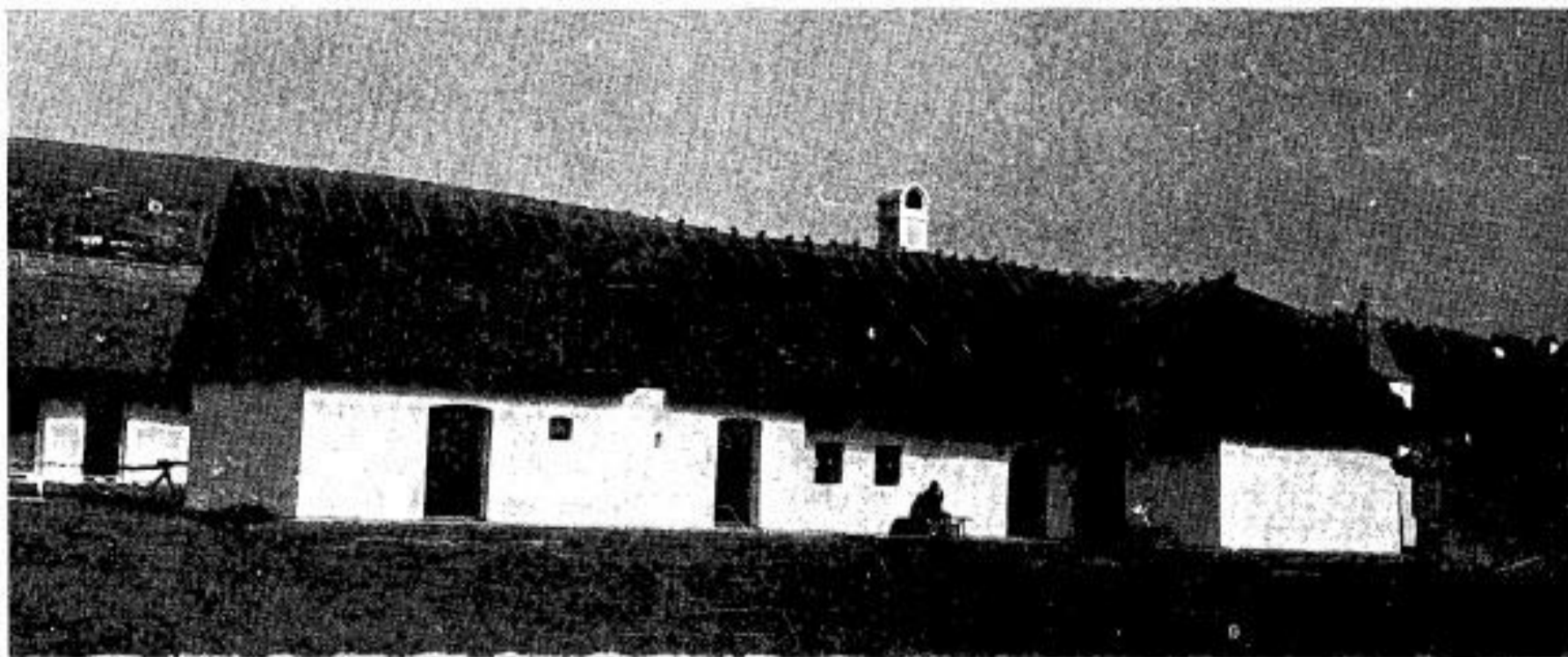
Већ одмах после рата успостављена сарадња низа архивских институција Југославије и Мађарске, доношењем Програма заштите 1979. године, још више се развила и обогатила новим садржајима и темама. Са југословенске стране у реализацији овог Програма учествују Архив Србије, пре свега, у обради и техничкој заштити архивске грађе српске провинијенције у Сентандреји, као и сређивању грађе исте провинијенције смештене у Будимпешти и другим градовима Мађарске. Архив Хрватске и Архив Војводине истражују архивску грађу у Земаљском архиву Мађарске у Будимпешти, а Архив Словеније истражује жупанијски архив у Сомбатхеју. Сарадници Земаљског архива из Будимпеште истражују архивску грађу која се тиче мађарске историје у архивима Србије, Хрватске, Босне и Херцеговине, Словеније, Војводине и регионалним архивима у Суботици, Сомбору, Сенти и Ријеци.

Уложени су значајни напори да се утврде програми у области новије историје који би, пре свега, по својим основним обележјима обухватили истраживања и проучавања споменичког фонда историјског карактера. На њему треба да раде, поред организација заштите споменика културе и друге установе историјског типа (музеји, институти и др.) у Југославији и Мађарској. Ова област по свом и хронолошком и историјском карактеру врло много се везује за део из Програма који се односи на обележавање значајних догађаја и личности. За њу су много заинтересоване и борачке организације у Југославији и Мађарској. Стога је требало најпре разграничити садржину истра-

живања и обраде оних тема које се везују за ову област, од задатака на обележавање историјских догађаја и личности, као и усагласити рад стручњака у овој области са радом борачких организација у Југославији и Мађарској.

Програмом су са југословенске стране обухваћена истраживања и обрада следећих тема: „Логори, затвори и гробља из првог и другог светског рата у Мађарској“, „Југословенски збегови у Мађарској 1944—1945. године“ (СР Србија и САП Војводина), „Утврђивање места деловања Југословена, учесника Мађарске Републике Савета 1919. године, са посебним интересом за учеснике из Међумурја и личности Карла Мразовића Гашпара и Фрање Љуштине“ и „Мађарска политичка емиграција у Југославији после пада Мађарске Републике Савета“ (СР Хрватска). Историчари из Словеније вршиће истраживања споменместа из новије историје која се везују за словеначку националну мањину, пре свега, на подручју Сомбатхеја. Стручни сарадници Музеја радничког покрета Мађарске наставиће рад у Архиву ЦК СКЈ у Београду и Институту за раднички покрет Хрватске у циљу обраде теме везане за активност мађарских комуниста присиљених на емиграцију и њихових веза са радничким покретом у Југославији, затим у Архиву Музеја радничког покрета у Котору на обради теме „Мађари, учесници бококоторског устанка морнара 1918. године“, а вршиће и истраживања у архивима Босне и Херцеговине у вези са учешћем мађарске омладинске бригаде „Дожа Ђерђ“ на изградњи пруге Шамац—Сарајево.

Био би то лапидаран преглед свих оних акција и тема почев од археологије па све до новије историје, садржаних у Програму сарадње СФРЈ и НР Мађарске у области заштите и истраживања споменика историје и културе од заједничког интереса за обе земље, на којима се са успехом радило у протеклих шест година.

Сл. 18. Кућа градишћанских Хрвата у Етно-парку у Сентандреји, пол. XIX века

Fig. 18. Maison des Croates du Burgenland, milieu du XIXe siècle, Parc ethnologique de Saint-André

II

Обележавање знаменитих личности и догађаја од значаја за историју и културу обе земље представља јединствен вид сарадње у области културе утврђен у билатералним програмима Југославије и Мађарске. Програм има два дела. Једним се предвиђа да се обележе све до 1990. године на адекватан начин јубилеји (годишњице) у вези са личностима и догађајима значајним за Југославију, односно Мађарску. Другим се предвиђа да се обележе значајна места и личности југословенске историје у Мађарској и мађарске у Југославији. Начини и облици обележавања су разноврсни: свечане академије и писани прилози у одговарајућој штампи, на радију и телевизији, публикавање посебних монографија и других пригодних издања; давање имена улицама, као и постављање споментабли, споменобележја и споменика. Постигнут је споразум да се текстови на споментаблама, споменобележјима и споменицима и у Мађарској и у Југославији пишу на оба језика, заправо на српскохрватском и словеначком у Мађарској и на мађарском у Југославији.

Досада су, као и у првом делу Програма, и у овој области сарадње остварени први, значајни, резултати. У Мађарској су пригодним свечаним академијама и научним скуповима обележене годишњице једног броја југословенских личности које су живеле и радиле у овој суседној земљи. Тако су, поводом стогодишњице рођења књижевника Тодора Манојловића и Вељка Петровића, Савез књижевника Мађарске и Институт за књижевност Мађарске академије наука заједнички организовали научно саветовање о мађарскојугословенским књижевним везама на почетку века. Стогодишњица смрти Катарине Ивановић, поред осталог, обележена је у Секешфехервару (Стоном Београду) изложбом њених слика из фонда Народног музеја у Београду. На пригодан начин обележене су и стопедесетгодишњице рођења Јована Јовановића Змаја и Корнелија Станковића, затим стогодишњица смрти Аугуста Шеное, и др. У време када се навршавало 125 година од смрти књижевника Богобоја Атанацковића (1826—1858), стицајем околности, због потребе развоја града, премештено је српско гробље у Баји. Том приликом премештена је и његова породична гробница (са надгробним белегом, плочом и старом гвозденом оградом) у порту Николајевске цркве у Баји.¹³

¹³ Иако Програмом на исти начин нису биле обухваћене годишњице мађарских личности везаних за живот и рад у Југославији, и у нашој земљи свечаним академијама и пригодним публикацијама обележене су, почев од 1980. до 1986. године, поред многих других, и годишњице песника Атиле Јожефа, есејисте и романописца Ласла Немета, стогодишњица рођења Беле Бартока, годишњице Буле Јухаса, Корнела Сентелекија, Миклоша Раднотија, 50 година излажења часописа

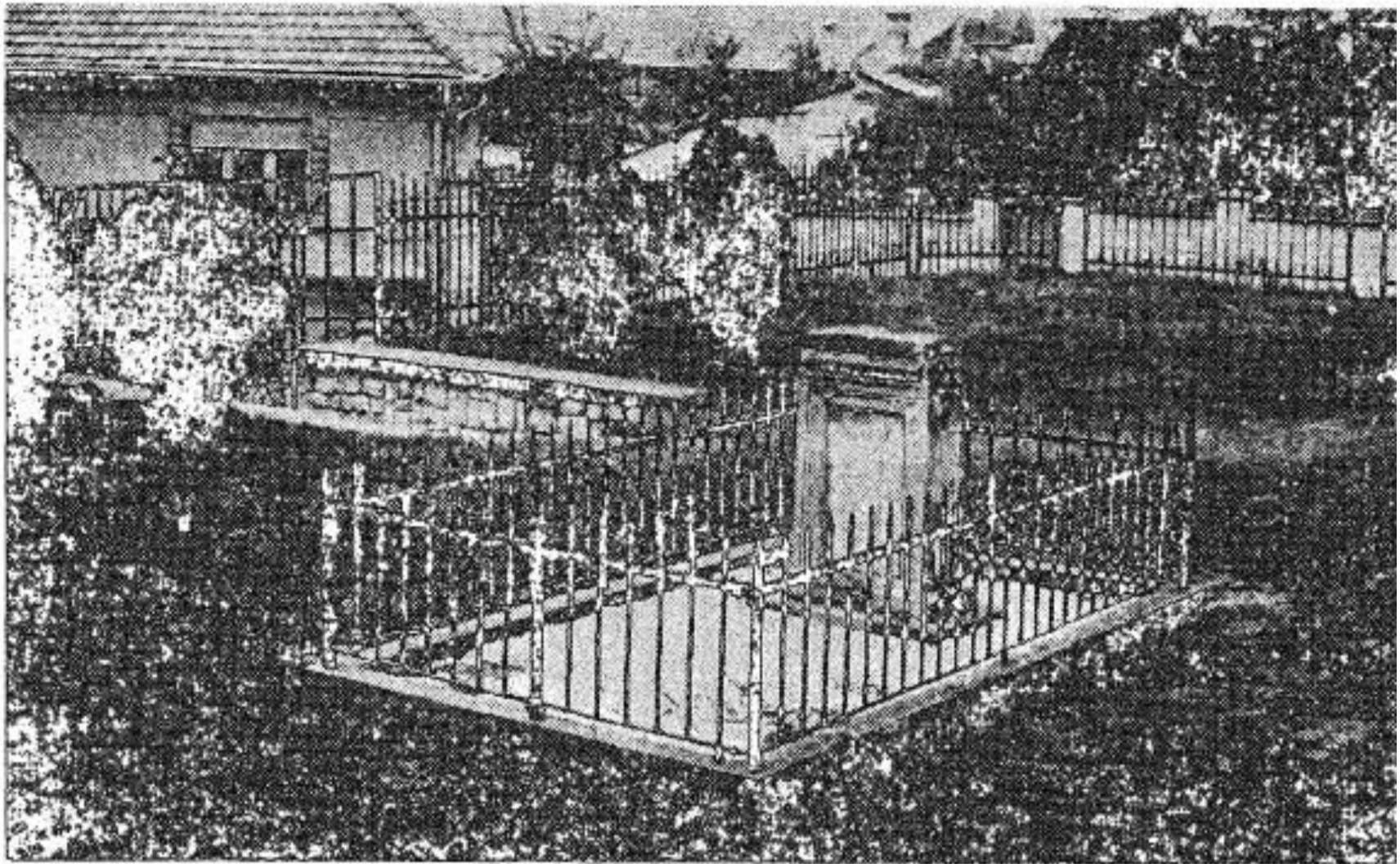

Сл. 19. Насловна страна каталога са изложбе „Народна уметност у Мађарској“

Сл. 21. Споменик Миклоша Раднотија на Борском језеру, у Бору

Fig. 19. Couverture du catalogue «Art populaire de Hongrie»

Fig. 21. Monument de Mikloš Radnoti sur le lac de Bor, à Bor

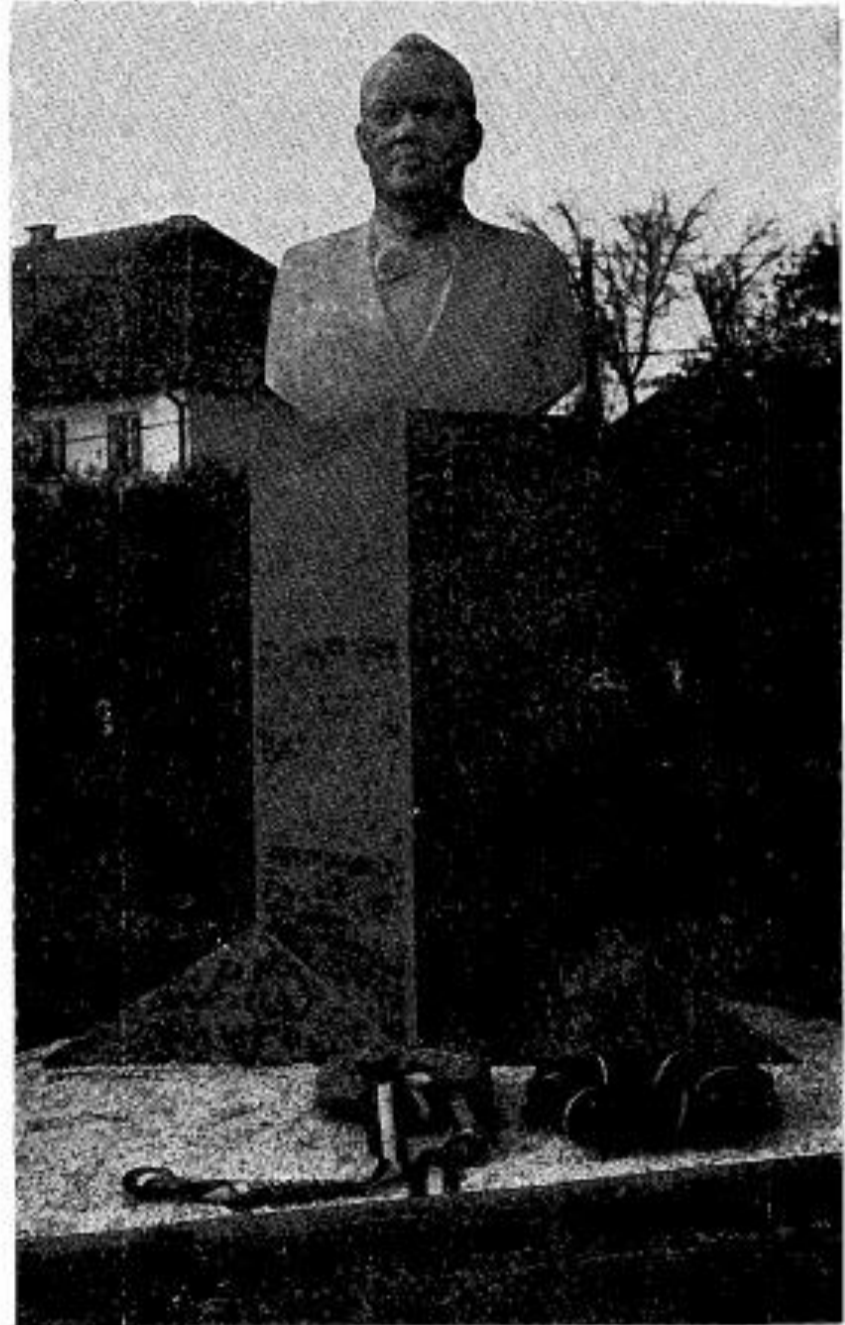

Сл. 20. Породична гробница књижевника
Богобоја Атанацковића у порти Николајевске
цркве у Баји

Fig. 20. Tombeau de la famille de l'écrivain
Bogoboj Atanacković, dans l'enceinte de l'église
Saint-Nicolas à Baja

Сл. 22. Спомен-обележје Јанку Хуњадију и
браниоцима Београда на Горњем граду Београдске
тврђаве

Fig. 22. Plaque commémorative en souvenir de
Janko Huniadi et des défenseurs de Belgrade dans
la Forteresse de Belgrade

Сл. 23. Споменик Деже Костољанија у Суботици
 Сл. 24. Споменик Павела Августа на Цанкови, у
 Словенији
 Сл. 26. Биста Вука Караџића, споменик у
 Будиму, испред здања „Код златног јелена“

Fig. 23. Monument de Deža Kostoljanić à Subotica
 Fig. 24. Monument de Pavel Avgust à Cankova, en
 Sloveie
 Fig. 26. Buste de Vuk Karadžić pour le monument
 à Buda, devant le vieux palas «Au cerf d'or»

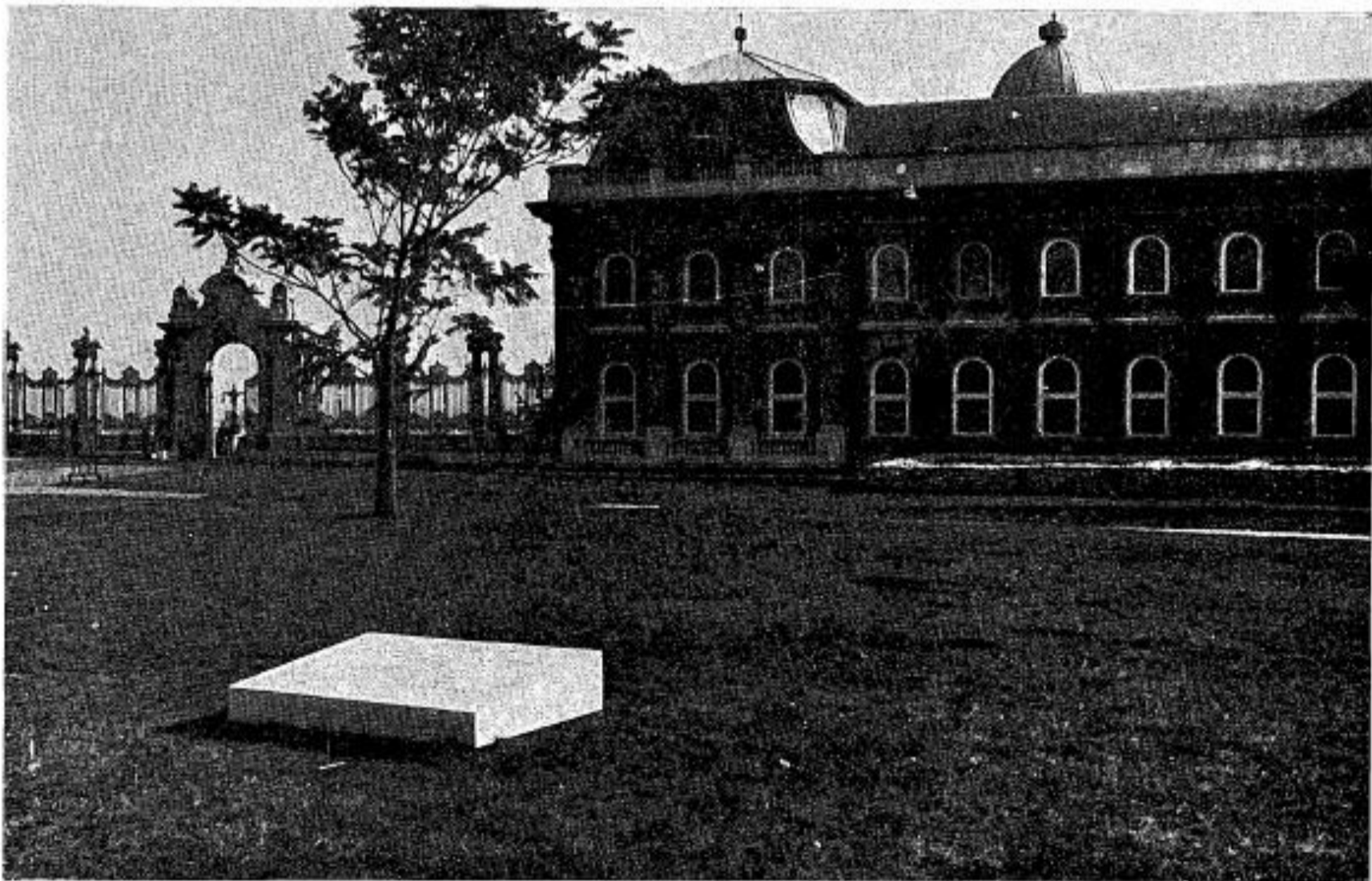
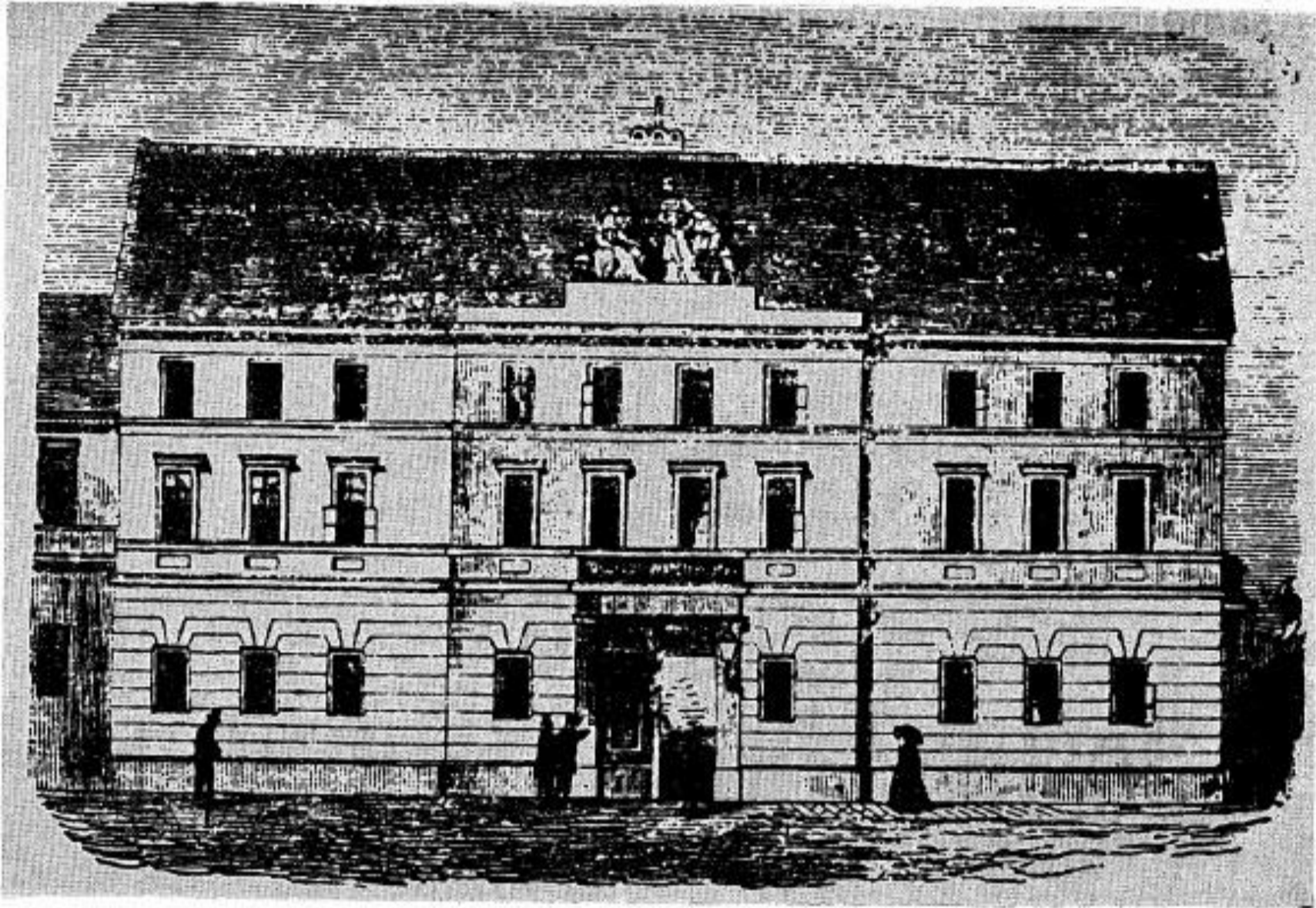

Сл. 25. Старо здање „Код златног јелена“ на подручју некадашње српске вароши („Табан“) у Будиму

Сл. 27. Оградни зид цркве Св. Борна у Српској улици, у Будимпешти

Fig. 25. Vieux palais «Au cerf d'or» dans la partie serbe de Buda («Taban»)

Fig. 27. Mur d'enceinte de Saint-Georges, église dans la rue serbe à Budapest

Сл. 28. Старо здање Текелијанума у коме је Матица српска имала своје седиште од 1838—1864. године

Сл. 30. Спомен-обележје Пери Сегединцу у комплексу Будимске тврђаве

Fig. 28. Vieux palais abritant autrefois le Tekelianum et le siège de la Matica srpska de 1838 à 1864

Fig. 30. Plaque commémorative en souvenir de Pera Segedinac dans l'enceinte de la forteresse de Buda

Са друге стране, у Југославији је већ 1979. године у Бору, на Борском језеру, откривен споменик Миклошу Раднотију, мађарском песнику, страдалом у логору немачких фашиста за време другог светског рата. Споменик је поклон мађарске владе, а дело је мађарског вајара Имре Варге. На споменику је исклесан текст: „Радноти Миклош, 1909—1944, мађарски песник, жртва фашизма“.

Нешто касније, 22. јула 1985. године, у знак сећања на успешну одбрану Београда од Турака 1456. године, када је у помоћ опседнутом граду кренуо са војском Јанко Хуњади, откривено је споменобележје на простору Горњег града Београдске тврђаве, испред некадашњег улаза у Унутрашњи град, на месту где се одиграла пресудна битка у ноћи између 22. и 23. јула 1456. године. Споменобележје је у облику слободно постављеног необрађеног каменог мермерног блока на чијој је предњој страни текст: „На овом месту 22. јула 1456. године браниоци Београда на челу са Јанком Хуњадијем извојевали су велику победу над Турцима“. Исте, 1985. године, новембра месеца, у Суботици, у парку, у Улици Петефи Шандора, свечано је откривен споменик песнику Деже Костољанију, поводом обележавања стогодишњице његовог рођења.

Настављајући реализацију програма обележавања значајних личности и догађаја, у СР Словенији је у 1986. години на Цанкови, испред родне куће Августа Павела, поводом стогодишњице његовог рођења, откривен споменик овом истакнутом слависти, етнографу и преводиоцу. Значајан је удео Павела Августа и у неговању словеначкомађарских односа, посебно у области словеначке и мађарске књижевности. Споменик је поклон мађарске владе, а постављен је истовремено и у Сомбатхеју, у Мађарској, месту живљења и смрти Павела Августа.

У Југославији ће се, по обавезама из Програма за 1986. годину, почетком 1987. године у Бору дати једној од улица име Ласла Лукача (1906—1944), песника, истакнуте личности мађарског радничког покрета, члана илегалне комунистичке партије, секретара Црвене помоћи у земљи и једног од уредника листа „Комунист“. У Суботици, поводом обележавања стогодишњице рођења Гезе Чата и Мађаша Берђа, писаца рођених у Суботици, такође ће се извршити пригодна обележавања. У Суботици је већ пре десетак година откривен споменик Гезе Чата и постављена споментабла на његовој родној кући. За 1987. годину планира се заједничка публикација о делу Гезе Чата, у издању „Суботичких новина“ и недељника на мађарском језику „Седам дана“.

Мађарска ће 1987. године, као и наша и неке друге земље, бити у знаку велике прославе обележавања 200-годишњице рођења Вука Караџића.¹⁴ Поред других свечаности и манифестација (у Сентандреји је 19. марта 1987. год., поводом годишњице Вука, отворена изложба „Споменици српске уметности и кул-

Сл. 29. Спомен-обележје деспота Стефану Лазаревићу на згради у Orszaghaz-utca 9, у Будиму
Fig. 29. Plaque commémorative en souvenir du despote Stefan Lazarević sur un immeuble au 9 d'Orszaghaz-utca, à Buda

туре"), успомена на Вука биће обележена и постављањем споменика (поклон владе СР Србије) на подручју некадашње српске вароши („Табан“), испред старог здања „Код златног јелена“, тог познатог стецишта српских књижевника и културних радника. Предвиђа се да и једна од улица у Сентандреји добије Вуково име.

У јубиларној Вуковој години поставиће се у Будимпешти, на оградном зиду цркве Св. Ђорђа

НИД, стогодишњице рођења Деже Костољанија и Арпада Тота, затим Буле Дудаша, „Дани Габора Сарваша“ и др.

Сви поменути и други јубилеји југословенских личности у Мађарској пропраћени су прилозима књижевника Стојана Вујичића у „Невену“, листу за културу, књижевност и уметност, у прилогу „Народних новина“ Демократског савеза јужних Славена у Мађарској.

¹⁴ Двестогодишњица рођења Вука Караџића проглашена је значајном светском годишњицом под окриљем UNESCO-а.

спомен-табла са именима свих српских књижевника, оснивача Матице српске и уметника који су живели, стварали и умрли у Будимпешти, а чији се гробови нису сачували. На спомен-табли, поред многих других, наћи ће се такође и име једног од Вукових сарадника Луке Милованова Георгијевића који је умро у Будиму 1828. године. Тако ће се, поводом великог Вуковог јубилеја остварити знатан програм обележавања свих знаменитих српских културних посленика Вукове епохе у Мађарској, а и самог Вука Караџића. Ваљало би поводом овог јубилеја обележити спомен-таблом и 160годишњицу оснивања Матице српске у Пешти, на згради Текелијанума у којој је Матица српска имала своје седиште од 1838. године па све до пресељења у Нови Сад 1864. године. Купивши ову зграду за потребе свога „заведенија“ Сава Текелија Поповић (1761—1842) поставио је на њој двојезичну камену плочу с урезаним натписом „Текелијаучашчимсја“ и класицистичку скулптуру која симболизује науку.¹⁵ Исто тако, поводом овог јубилеја, требало би обележити спомен-таблом и кућу Адама Драгосављевића (1800—1862), српског лингвисте, једног од најоданијих и најближих Вукових сарадника и искреног пропагатора његових реформи, у његовом родном месту Бремену, у Барањи.

Већ и иначе богата обележавањем, 1987. година биће у знаку још неколико значајних јубилеја. Тако ће се, почетком 1987. године (по Програму из 1985. године) у Будиму поставити два спомен-обележја: једно везано за 250годишњицу сељачке буне Пере Сегединца Јовановића, а друго за замак деспота Стефана Лазаревића. Спомен-обележје Пери Сегединцу је у облику благо закошене мермерне плоче и биће постављено у Будимској тврђави (месту његове погибије) са текстом који ће гласити: „4. априла 1736. године у Будимској тврђави погубљене су вође устанка бекешких кметова српски граничарски капетан Пера Сегединца Јовано вић са друговима“. У спомен на везе деспота Стефана Лазаревића са мађарским краљем Жигмундом, поставиће се на згради у којој је био његов замак рељеф у бронзи у два дела (са ликом и текстом), дело вајара Небојше Митрића, поклон владе СР Србије. Текст на овом обележју требало би да гласи: „Ово здање је даровао краљ Жигмунд своје савезнику деспоту Стефану Лазаревићу владару Србије, 1339—1427“.¹⁶

Још два значајна јубилеја обележиће 1987. годину: 500 година српске цркве у Раскевеу (Српском Ковину) и 400 година манастира Грабовца. Поред других манифестација, планира се и издавање мањих, научнопопуларних монографија о овим споменицима културе у заједничком издању Републичког завода за заштиту споменика културе, Сентандрејског одбора Српске академије наука и уметности у Београду и Црквеноуметничке и научне збирке у Сентандреји. У Мађарској ће се, такође,

у 1987. години, поставити спомен-табла на згради у Будимпешти у којој је 1905—1906. године, под уредништвом др Ивана Новака, Хрвата из Међумурја, штампан лист „Социјалист“ на хрватском и италијанском језику, а у Југославији, у Старој Кањижи спомен-таблом обележиће се кућа Шандора Доктора, истакнутог борца мађарског и југословенског радничког покрета.

Програмом обележавања предвиђа се да се до краја 1990. године, поред још једног броја истакнутих личности и значајних догађаја, у Мађарској, између осталог, обележе спомен-таблама или спомен-обележјима и имена истакнутих српских писаца и уметника рођених у Баји (Јоаким Вујић, Павел Ђурковић, Јован Пачић, Димитрије Петровић, Богобој Атанацковић, Мита Поповић и др.), затим простор где се у XIX веку па све до другог светског рата налазила српска варош („Табан“) са црквом, боравак и рад Карла Мразовића Гашпара, рад и боравак Мирослава Крлеже у Печују и Будимпешти, 150годишњица оснивања Текелијанума у Пешти, 300годишњица велике сеобе под патријархом Арсенијем III Чарнојевићем, а у Југославији обележавање боравка Шандора Петефија у Загребу и Марибору, Јожефа Секача у Сремским Карловцима, 70годишњица Мађарске Републике Савета, 450годишњица рођења историчара Иштванфи Миклоша, 500годишњица рођења Сереме Ђерђа, и др.

*

Из досада реченог могао би се стећи утисак да је досадашња сарадња Југославије и Мађарске у области заштите културних добара била успешна и да су постигнути леви резултати. То је свакако тачно ако се има у виду разноврсност стручних области у којима се радило и обиље тема на којима се сарађивало. Видан успех је постигнут и у сарадњи на обележавању значајних личности и догађаја у једној и другој земљи. У протеклом периоду савладана је и методологија рада и организација послова, створени тимови и укључене у рад одговарајуће установе и њихови стручњаци. Међутим, програмом до 1990. године нису исцрпене све теме, са једне стране, а са друге, ни рад на постојећим темама неће бити окончан. Стога се очекује да ће се програм наставити и после 1990. године. За будућу сарадњу драгоцену ће бити искуство стечено у досадашњем раду.

¹⁵ Ово здање у најужем центру Пеште, код Српске удице и у крају где су тада бројније живели српски грађани, постојало је све до 1907. године, када је порушено и на истом месту изграђена је по плановима арх. Шандора Фелнера, садашња, нова, заводска зграда.

¹⁶ Спомен-обележје, вел. око 1 m², биће постављено на фасади зграде, коју је мађарска служба заштите прогласила за споменик културе, у Orszaghaz-utca 9, у Будиму.

Addendum: Споменик Вука Караџића (в. стр. 291) и спомен-обележја деспоту Стефану Лазаревићу и Пери Сегединцу (в. стр. 292) откривени су, у међувремену, пошто је овај текст већ предат у штампу.

Collaboration hungaro-yougoslave dans le domaine de la protection des biens culturels

JOVAN SEKULIĆ

Les biens culturels d'origine yougoslave en Hongrie représentent un vaste fonds de monuments, important pour l'histoire et la culture des peuples serbe, croate et slovène. A en juger par le degré de conservation et par la valeur artistique, ce sont les biens culturels serbes qui sont les plus importants. Ils datent principalement de l'époque de la migration des Serbes, conduite par le patriarche Arsène III Carnojević. Sans compter le monastère de Grabovac et les 37 églises qui sont en possession de l'éparchie de Buda, l'ensemble des monuments les plus nombreux est constitué par ceux de provenance serbe à Saint-André. Les informations recueillies et les recherches effectuées jusqu'ici montrent que, en plus des monuments de l'architecture sacrée, ceux qui présentent un intérêt particulier du point de vue de l'histoire et de la culture des peuples croate et slovène sont constitués par les monuments de l'architecture populaire (maisons des Croates du Burgenland et de la Barania), ainsi que par les domaines des nobles croates (Zrinjski, Drašković et autres), ensuite, par les monuments de la minorité slovène dans le comitat de Zala et la joupe de Željezo, ainsi que par les monuments de la culture matérielle inventoriés dans le bassin de la Raba ou conservés au musée de Szombathely en Hongrie.

D'un autre côté, l'existence, sur le sol de la Yougoslavie, des biens culturels présentant de l'importance pour l'histoire et la culture du peuple hongrois, ainsi que les désirs et les besoins des deux pays, soulignés de plus en plus souvent, en vue de l'établissement d'une collaboration complexe et à long terme, ont été à l'origine d'une décision importante, prise d'un commun accord par les gouvernements de Yougoslavie et de Hongrie et portant la constitution d'une commission mixte hungaroyougoslave pour la collaboration culturelle, dans le cadre de laquelle a été formé, en 1979, un groupe de travail hungaroyougoslave pour la protection des monuments culturels. Au cours de cette même année a été établi aussi «le Programme de collaboration entre la République socialiste fédérative de Yougoslavie et la République populaire de Hongrie dans le domaine de la protection et de l'étude des monuments historiques et culturels présentant de l'intérêt pour les deux pays». Dans sa première partie, le Programme comprend les actions à entreprendre et les thèmes à discuter en commun, répartis selon les domaines (archéo-

logie, monuments culturels immeubles, histoire de l'art, ethnographie, bibliothèques, archives et monuments de l'histoire moderne), tandis que la seconde partie du Programme est consacrée à la commémoration de personnages illustres et d'événements historiques de Hongrie et de Yougoslavie. Le programme concerne la période comprise entre les années 1979 et 1990.

Dans l'activité déployée jusqu'ici dans la description et la protection des biens culturels, c'est-à-dire dans la réalisation du programme depuis 1979, des résultats importants ont été obtenus des deux côtés. C'est surtout depuis 1984 que des progrès considérables ont été faits. La majeure partie des faiblesses et des défauts qui entravaient une organisation efficace et rationnelle et l'obtention de résultats effectifs a été éliminée. C'est ce qui se manifeste surtout dans le nouveau Programme de collaboration sur les plans de la science, de l'éducation et de la culture entre le Conseil Exécutif Fédéral de l'Assemblée de la République Populaire de Hongrie pour les années 1986, 1987 et 1988 qui prévoit la réalisation du programme du Groupe de travail mixte pour la protection des monuments culturels dans cette même période. Dans tous les domaines où, au lendemain de la guerre, les spécialistes yougoslaves et hongrois prenaient des contacts plus ou moins directs, les actions commencent à être beaucoup mieux organisées et plus efficaces. Il convient de souligner particulièrement les résultats atteints dans le domaine des monuments culturels immeubles, ainsi que dans ceux de l'ethnologie, les bibliothèques et les archives. La commémoration des personnages illustres et des événements présentant de l'intérêt pour l'histoire et la culture de nos deux peuples, représente une forme unique de collaboration dans le domaine de la culture, mise au point par les programmes bilatéraux de la Yougoslavie et de la Hongrie. Jusqu'ici, dans ce domaine aussi, ont été obtenus les premiers résultats importants.

Dans le cadre du programme pour la période allant jusqu'à l'année 1990, tous les thèmes n'ont pas été épuisés de même, le travail lié aux thèmes envisagés ne sera pas achevé non plus. C'est pourquoi on espère que le programme sera poursuivi au-delà de l'année 1990. L'expérience acquise dans l'activité déployée jusqu'ici sera précieuse dans la collaboration ultérieure.